

QUAL È COLUI CHE FORSE DI CROAZIA

Dante, *Paradiso*, XXXI., 103-8

Komentatorski i traduktološki aspekt

I.

Da nisam 15. srpnja 2008. u jednim našim visoko nakladnim i sebesvjesnim novinama pročitao tezu da Dante u gore navedenim stihovima na hodočasnika cilja »kao primitivnog i neukog Hrvata«, prvog dijela ovog priopćenja ne bi uopće bilo. Odavno sam, naime, kanio traduktološki opisati hrvatske verzije (imade ih dvanaest) tih dviju tercina iz Danteova *Raja*. No, kolumnist me davnog lista iznoseći iz neukosti pogrešnu i tendencioznu postavku, nije ostavio ravnodušnim,¹ to više što sam jedan od rijetkih komparatista, odnosno talijanista, koji se još bavi odnosima Dantea s hrvatskom književnom kulturom. Dvije tercine u izvorniku glase:

*Qual è colui che forse di Croazia
viene e veder la Veronica nostra,
che per l' antica fama non si sazia,
ma dice nel pensier, fin che si mostra:
»Signor mio Iesù Christo, Dio verace,
or fu sì fatta la sembianza vostra?«²*

(Dante, *Paradiso*, XXXI., 103-8)

¹ Usp. M. Tomasović, »Krivotvorine Danteova navoda o Hrvatima«, »Vijenac«, Zagreb, 11. rujna 2008., str. 16.

² Citat prema: Dante Alighieri, *La divina commedia*, Commento a cura di Giuseppe Villaroel, Saggio introduttivo di Eugenio Montale, Arnoldo Mondadori Editore, Milano 1999., p. 837.

Pjesnik, naime, kad se interpretira kontekst, svoju ekstazu viđenja velikog svetca Bernarda prisposobljuje s ushićenjem pobožnog dolaznika iz Hrvatske, koji je napokon ugledao otisnuće Isusova lica na Veronikinu rupcu, koji se rubac kao relikvija čuvao u Rimu, kamo su hrlili bezbrojni hodočasnici («romari») iz cijelog svijeta. Dante je te romare susreo u Firenzi: »Nakon tih muka zbililo se, da u vrijeme kad mnogo svijeta odlazi vidjeti blaženu sliku koju nam Krist ostavi kao spomen na svoj prelijepi lik (...), neki hodočasnici prolazahu putem koji vodi sredinom grada (...). Ti hodočasnici, kako mi se činilo, išahu veoma zamišljeno (...) kanda su izdaleka« (prijevod Maroević – Tomasović³). Hodočasnici, koji su se kretali središtem Firenze, dohodili su naime, iz Hrvatske, a bili su mu tako dojmljivi, da su ga potakli na sonet u povodu Beatričine smrti, koji počinje stihom *Deh peregrini che pensosi andate* («Hodočasnici sjetni, zabrinuti»). Ovo pak mjesto iz Danteova mladenačkog djela *Vita nova* (ili navedeno iz *Raja*) ishodištem je i Petrarčina pak glasovita soneta *Movesi il vecchierrel canuto e bianco* (*Rime*, XVI), u prijevodu M. Tomasovića: »Prolazi starac osijedjeli, bijeli«. ⁴ Hrvata, dakle, Dante eksplicitno prizivlje u *Raju* u liku pobožnoga i ganutog hodočasnika, kad motri navodni otisak Kristova lika na rupcu Veronike (Rim, crkva sv. Petra), relikviju, cilj zavjetnog putovanja mnogih koji su, osobito za Velikog tjedna, iz mnogih pravaca hrlili prema »vječnom gradu«. To je jedino moguće tumačenje Danteova apostrofiranja Hrvatske,⁵ koja mu je

³ Citat prema: Dante Alighieri, *Vita nova*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 173.

⁴ Usp. M. Tomasović, »Sudbine jednog mladenačkog prepjeva«, u: *Prepjevni primjeri*, Zagreb, 1996., str. 18, 29.

⁵ Usp. Frano Čale i Mate Zorić, »Dante u Hrvata«, u: Dante Alighieri, *Djela*, Knjiga druga, Zagreb, 1976., str. 764-765; Dante, *Božan-*

bila poznata (i bliska), zahvaljujući povijesnoj činjenici što je bio osobni prijatelj Karla Martela, koji se po papinskom pristanku 1292. okrunio za hrvatsko-ugarskog kralja, a sin mu je Karlo Roberto došao u Hrvatsku 1300., 1301. boravio je u Zagrebu, a iste je godine u Ostrogonu svečano uveden u kraljevsku vlast pod krunom, koju je nosio i njegov otac. Da to nije bilo površno prijateljstvo, pokazuju to što je Karlu Martellu Dante, uz dopuštenje Beatrice da s njim zbori, namijenio 45 stihova (*Raj*, VIII., 40-84), među kojima je i jedna tercina, iz koje se vidi kako je bio svjestan funkcije, koju mu je prijatelj obnašao:

*Fulgeami già in fronte la corona
di quella terra che 'l Danubio riga,
poi che le ripe tedesche abbandona.*⁶

(Dante, *Paradiso*, VIII., 64-66)

Već mi je kruna oko čela sjala
zemlje, gdje vode Dunava se luče,
navodnjujuć je od njemačkih žala;

(preveo Mihovil Kombol)⁷

Meritorni povjesničar Grga Novak zaključuje: »Vrlo je dobro poznao Dante našu zemlju i bez sumnje o njoj vrlo lijepo mislio, kad dovodi onog Hrvata da posmatra Veronikin Kristov lik.«⁸ Dobro instruirani u *Božanstvenu komediju* dr. Miho Gjuranec završio je svoj osvrt na rečene stihove: »Bolje i na ljepšem mjestu izrazio se Dan-

stvena komedija i druga djela, priredio Mate Zorić, Zagreb, 1996., str. 132-133 (komentar stihova 103-105, XXXI. pjevanja *Raja*).

⁶ Citat prema ediciji, bilj. 2, str. 647.

⁷ Citat prema ediciji, bilj. 5, str. 415.

⁸ Usp. Grga Novak, *Dante Alighieri u povijesti, Dante i mi: o 700-godišnjici rođenja*, JAZU, Zagreb, 1965., str. 1 (citat), te 10-11.

te o Hrvatskoj, nego li o Italiji, Firenci itd.«,⁹ što nije daleko od istine. Danteološki dvojac Čale – Zorić upozorava na jedno talijansko mišljenje uglednog danteologa da je hodočasnik »jedan od nezaboravnih likova spjeva (Momogliano)«¹⁰. No, političkim predrasudama potaknuti i iredentistički nadahnuti, stariji su talijanski komentatori *Božanstvene komedije* i danteolozi općenito uz 103. stih XXXI. pjevanja *Raja (di Croazia)* bilježili kojekakve objede, suprotno smislu samog teksta. Na početku takvog »crnog popisa« stoji nitko drugi nego Šibenčanin po rođenju, pitomac Nadbiskupskog sjemeništa u Splitu, Niccolò Tommaseo (1802-1874), inače mu je otac Tomašić, majka Katarina Kevešić, talijanski književnik i poligraf iz XIX. stoljeća, koji je stekao golem auktoritet u Italiji, gdje živi od 1817. do smrti, ponajviše zbog svojega fanatičnog talijanstva. U okolnostima »risorgimenta« i ujediniteljskih ideala to je bilo pitanje njegova izbora, donekle i razumljivo, kad u takvim njegovim stavovima ne bi dominirala neprikrivena averzija prema Hrvatima i tvrdokorno suprotstavljanje tomu da se *Dalmazia* sjedini s matičnom državom. Inače, Tommaseo je kao romanopisac i kao pjesnik uglavnom diletant, zakašnjeli enciklopedist i prosvjetitelj osamnaestostoljetnog tipa, napabirčene erudicije, u svakom slučaju književnopovijesno precijenjen i nezasluženo slavljene naše obale, valjda zbog lokalpatriotizma, koji nikad ni »materinski jezik«, ni narodne pjesme nije nazvao hrvatskim (već kojekakvim imenima surogatima).

⁹ *Dante u pravome svjetlu, Predavanja*, Zagreb, 1935., str. 204. Mihovil (Miho) Gjuranec (Djuranec) predavanja je održao u Splitu i Zagrebu, prethodno ih je objavila »Hrvatska straža« (1931-1932). Njegova su razmišljanja mješavina stručnosti i diletantizma, ponekad svježja i zanimljiva.

¹⁰ Dante Alighieri, *Božanstvena komedija i druga djela*, priredili Franco Čale i Mate Zorić, Zagreb, 1991., str. 113-114.

Bavio se, među ostalim, i *Božanstvenom komedijom*, a kako je Dalmaciju držao talijanskom zemljom, činjenicu da je Dante spomenuo Hrvatsku (*di Croazia*), omraženu mu državu, koja da želi posvojiti njegovu zavičajnu pokrajinu, iskoristio je na tendenciozan način. U ediciji »La Commedia di Dante Alighieri col commento d. Niccolò Tommaseo«, Volume terzo, Venezia MDCCCXXXVII, komentator stih *Qual è colui che forse di Croazia popraçuje* ovim riječima: *CROAZIA. Gente salvatica e scostumata, nella riviera del mare Adriatico*. U prijevodu: »HRVATSKA – divlj i neuljudeni narod na obali Jadranskog mora«. Ista je formulacija i u djelu *Commento della Divina Commedia* (edizione Pagnone del 1869., p. 622).¹¹ Tommaseovu formulaciju *gente salvatica e scostumata nella riviera del mar Adriatico*, preuzeo je doslovno (a da nije naveo od koga) Eugenio Camerini, nadodavši uz *di Croazia* tekar *di Schiavonia*¹² (pejorativan naziv). Camerini je u Italiji druge polovine XIX. stoljeća uživao glas vrhunskog filologa, prireditelja i komentatora klasičnih djela nacionalne poezije.¹³ Osobito velik broj izdanja doživio je Danteov spjev s njegovim tu-

¹¹ P. 238. U proširbi bilješke Tommaseo je upozorio da je mjesto iz *Vite nove*, što smo ga citirali (bilj. 3), nadahnulo Petrarkin sonet XV. iz *Kanconijera*. Usp. bilješku 4., str. 18. Možda je Tommaseo rečenu ocjenu Hrvata naslijedio od Alessandra Torrija (*L'ottimo commento della »Divina Commedia«*, I.-III., Pisa, 1827-1829). U danteološkoj literaturi Torrijevo je djelo poznato pod imenom *Ottimo*.

¹² *La divina commedia* di Dante Alighieri per cura di Eugenio Camerini, Quarta tiratura, Eduardo Sonzogno editore, Milano, 1875, p. 421. To četvrto izdanje spjeva s Camerinievim potpisom slijedila su i druga, od kojih je najpoznatije ono iz 1889. s ilustracijama Gustavea Doréa. U svim edicijama bilješka o Hrvatskoj ostala je nepromijenjena.

¹³ Primjerice: *Rima* di Francesco Petrarca, 6^a edizione. Sonzogno, Milano, 1887.; *La Gerusalemme liberata* di Torquato Tasso. 2^a edizione, Sonzogno, Milano, 1878.

mačenjem, od kojih je više bilo *per le scuole*, pa su školarci službeno instruirani Tommaseo – Camerinievim objašnjenjem o »divljem i neuljudnom« susjednom narodu, koje je bilo tendenciozno (šovinističko) i kako smo dokumentirali, krivotvorba Danteova apostrofiranja Hrvatske u *Raju*. I jedan i drugi nosili su zasluženno ili nezasluženno danteološku palmu, a uvažavanje je stekao i prof. Dario Carraroli s dvosveščanim *Danteovskim priručnikom, rječnikom osoba, imena i mjesta, sadržanih u »Božanstvenoj komediji«, s bilješkama i tumačenjima* istog nakladnika (Sonzogno)¹⁴. U tome, zbilja iscrpnom priručniku navedena su i objašnjena imena svih mjesta i zemalja¹⁵ u *Božanstvenoj komediji*, osim *Croazia*, a slično je postupio i Giulio Acquaticci u svojoj prepričanoj verziji Danteova spjeva, gdje slijedi Pjesnika iz stiha u stih, izim što stih 103. XXXI. pjevanja *Raja* preskače, pa je i kod njega ispala *Croazia*.¹⁶ Ispala je i u srpskom prijevodu Dragiše Stanojevića (1844-1918), objavljenu posmrtno (1928). On je izveo pravu vratolomiju da bi izbjegnuo *forse di Croazia*:

Daleko od Rima ko je poniko
Došav mu pomišlja gledeći šaru
Na rupcu Isusa (ta Veronika...)¹⁷

(preveo Dragiša Stanojević)

¹⁴ *Prontuario Dantesco*, dizionario delle persone, dei luoghi e delle cose nella *Divina commedia* con annotazioni e commenti, casa Editrice Sonzogno, Milano, s. a. [1890?].

¹⁵ Ima, primjerice Arkes (Arli, p. 25), Catalogna (p. 43), Famagosta (p. 55). Lerida (p. 68)...

¹⁶ *Esposizione della »Divina commedia«* da Giulio Acquaticci, Seconda Edizione, Cingoli, 1901. p. 191.

¹⁷ Alighieri Dante, *Božanstvena komedija*, preveo Dragiša Stanojević, Beograd, 1928., str. 372.

Pri tome se srpski prevoditelj Ariosta i Tassa i zauzeti političar (najprije socijalist, pa onda radikalni radikal) potpuno udaljio od izvornika: umjesto hodočasnika iz Hrvatske u njega je ekvivalent usporedbe svaki pobožni lik koji nije ponikao u blizini Rima! No, da ne bismo ostali na tom žalosnom primjeru prevoditeljeve tendenciozne neodgovornosti, treba navesti da je najnoviji srpski prijevod Danteova spjeva daleko od takve (nezamislive) isključivosti. Prijevod je tiskan u uglednom nizu uglednog nakladnika,¹⁸ a potječe od Kolje Mićevića, vrlo plodnog i darovitog prevoditelja poezije s romanskih jezika, čiji je traduktološki postupak, usputice rečeno, dosta hirovit: g. Mićeviću je, slikovito kazano, izvorni tekst nešto poput kamena za obradu kiparu, iz kojeg pak kleše svoju vlastitu skulpturu. Verziju *Božanstvene komedije* nije nazvao prijevodom nego »preorkestracijom«, a dotične dvije tercine *Raja* (XXXI., 103-108) »preorkestrirao« je ovako:

K'o taj što stiže možda iz Hrvatske
da vidi gdje je Veronika naša,
odavna žedan još žedi kršćanske,
Sam sebi kaže, dok mu se iznaša:
»Isuse Hriste, Bože istiniti,
to prilika je znači bila vaša?«

(preveo Kolja Mićević)

O versifikatorskim osobinama nije mi ovdje raspravljati (*kršćanske – Hrvatske!*); međutim, naglašavam da g. Mićeviću nije palo na pamet (kao Dragiši Stanojeviću) preskočiti Danteovo apostrofiranje Hrvatske. U bilješci ispod crte dapače stoji:¹⁹ »Croazia; lepo ime i rima da se

¹⁸ Dante Aligijeri, *Božanstvena komedija*, preveo Dragiša Stanojević, Beograd, 1928., str. 372.

¹⁹ O. c., str. 937.

označi dalek kraj iz kojeg dolazi hodočasnik, ne tako divlji kao varvarin iz stiha 31!«

Bilježim da je kolega Mićević auktor i najnovijeg prepeva Dantea na francuski (»Nouvelle traduction nouvelle«), gdje je hrvatski romar također nazočan:

*Tel qu'est celui qui vient de Croatie
peut-être, pour voir notre Véronique
et sa longue faim point ne se rassasie.*

*Dit en sa pensée, devant cette relique:
»Ainsi donc Votre Visage était fait
mon Seigneur, Jésus – Christ, Dieu véridique«.*²⁰

(preveo Kolja Mićević)

Pripomenut ću (za znatizeljnike) da je Mićevićev srpski prijevod Dantea počesto u nepravilnim i metrički proizvoljnim jedanaestercima, dok je francuski u izvrsnim aleksandrincima. Držim da ova mala digresija ne će biti na odmet, barem traduktolozima. Dok je nekim intelektualcima naših zapadnih susjeda hrvatsko ime bilo odiozno (stanovitim i sada), isto tako i istočnih susjeda, to se ne bi moglo reći za sjeverne, mađarske susjede, sudeći, sveudilj, po spominjanim stihovima iz *Raja*:

*Mint ki messziról tán Cróatiából
jon balumni a Veronika – kendón,*²¹

(preveo Mihály Babits)

²⁰ Dante Alighieri, *La Comédie*, selon Kolja Mićević, Editions Mićević, Paris 1998., str. 506.

²¹ Dante Alighieri, fordította Babits Mihály, Budapest, 1971., str. 587. Babits Mihály (1883-1941), rođen u Sekszardu (Pečujaska županija), ugledni mađarski pjesnik, pripovjedač i književni povjesnik, slavni prevoditelj Dantea i Shakespearea.